

МОДЕЛІ СМислоУТВОРЕННЯ В СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМАХ: ПСИХОФРАКТАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Юрій РОМАНЕНКО

Copyright © 2009

1. Постановка наукової проблеми. Соціологія класичної та посткласичної доби представлена палітрою різноманітних інтегральних міждисциплінарних концепцій, кожна з яких у той чи інший спосіб розв'язує проблему інтерпретації та практичного забезпечення холодинаміки та інваріантності у процесі еволюції соціальних систем. Далеко не останнє, якщо не одне із провідних місць у забезпеченні балансу між автопоейзісом і рецепцією соціальних значень і цінностей, у функціонуванні соціальних систем займає *смислоутворення*. Наш час позначений двома протилежними тенденціями у функціонуванні таких систем: а) їх кристалізацією при синхронному зростанні рівня внутрішньої нестабільності, що корелює із міжцивілізаційною конфліктністю у загальносвітовому масштабі, та б) породженням нових соціальних суперечностей постінформаційного суспільства, що стосуються сфери соціального смислоутворення.

Останнє відбувається на тлі цілої множини як автономних, так і екзогенно-гетерономних чинників економічного, політичного, фізично-географічного, духовного та соціально-психологічного походження. Для стабільного соціального зростання конкретне суспільство прагне зберегти автентичність власної версії смислоутворення при спробах інтегрувати в неї різноманітні фрагменти (блоки) досвіду інших суспільств. Це має своїм наслідком численні аберації при забезпеченні основних функцій соціальної системи за Т. Парсонсом – адаптації, латентності (інтеграції), ціледосягнення та соціалізації. Особливо дана обставина стосується перехідних суспільств, смислоутворюючі чинники і технології соціальної символізації яких часто мають імпортне, іноземне походження. Якщо, наприклад, українське суспільство пере-

ймається європейськими моделями соціалізації, поєднуючи їх із американським економічним досвідом, то такі спроби задіяння даних практик в українську соціальну систему будуть мати своїм неминучим наслідком порушення холодинаміки, а отже, й інтеграційних процесів та стабільного самозростання, а в кінцевому підсумку – повноти самоприйняття української людини.

У зв'язку із вищезазначеним, **актуальність теми** дослідження стосується двох вимірів – теоретико-методологічного та соціально-практичного.

В *теоретико-методологічному аспекті* актуальним можна вважати створення системної моделі побудови соціальних метапрограм з урахуванням глобалізаційного чинника у ХХІ столітті. Дана теза стосується передусім виникнення шоківих соціальних ситуацій у перехідних суспільствах, які у процесах інформаційного обміну із соціальними системами розвинених країн (а це країни-лідери не лише в політико-економічному відношенні, а й у сфері соціального смислоутворення) переходять у перманентний хаотичний стан з усіма несприятливими наслідками, що є похідними від нього.

У *соціально-практичному аспекті* актуальність вбачається у подоланні мегатенденцій руйнування автентичного соціального смислоутворення під впливом американізації та вестернізації перехідних соціальних спільнот. Першочергової значущості дана обставина набуває для України з її багатовекторною стратегією соціального розвитку та мозаїчною соціальною системою.

Таким чином, *сутність вище окресленої проблеми впливає із суперечності між змістом напрацьованих у соціології концепцій смислоутворення та актуальною потребою здійснення такої рефлексії, яка б сприяла*

вдосконаленню розуміння процесів смислоутворення з урахуванням соціосеміозису соціальних систем та їх підсистем. Воднораз своїм **основним науковим завданням** вважаємо побудову теоретико-методологічної схеми, яка пояснює співвідношення образно- та фактуально-репрезентованих складових процесів смислоутворення у соціальних підсистемах із соціальною метапрограмою, що поєднує актуалізовані інституційно-регулятивні та латентно-потенційні формоутворення.

2. Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Виходячи із можливості введення у ролі типологізуючого критерію поділ парадигматики дослідного дискурсу смислоутворення як співвідношення індивідуального внеску чи конструювання та системного пріоритування із подальшою інтеріоризацією на індивідуальному рівні, нами здійснений аналіз чотирьох парадигм у дослідженні проблеми смислоутворення, а саме *нормативно-макросоціологічної, нормативно-мікросоціологічної, інтерпретативно-мікросоціологічної, інтерпретативно-макросоціологічної* [5, с. 14–70].

Представники нормативно-макросоціологічної парадигми в класичній та сучасній соціології (Н. Луман, Б. Уелмен, Р. Берт) розглядають пріоритування смислів як примусовий для соціальної системи процес, що заданий іншою соціальною системою й вимагає безособової інтеріоризації соціальних символів в індивідуальну свідомість та життєдіяльність. Смислоутворення інтерпретується ними через формат існування соціальної тотальності як системи соціальних фактів (Е. Дюркгейм), колективно-структурованих символів (Т. Парсонс), суспільно-економічних формацій із спричинювальним впливом виробничих відносин на надбудову із її смислопродукуючими механізмами (ідеологією, релігією, мистецтвом, філософією) (К. Маркс), полезалежних практик (П. Бурд'є), автопоейзису (Н. Луман), еквівалентних соціальних мереж (Р. Берт) [4–5].

Теоретичним резюме з цієї парадигми може бути положення про те, що індивід, будучи народженим у соціальній системі, не має власного локусу референтності, який би дозволяв йому здійснювати автономне смислоутворення у річищі конструювання смислів; він розглядається вищезазначеними авторами переважно як реципієнт соціального семіозису і його інтреналізатор, а не як актор та суб'єкт.

Нормативно-мікросоціологічна парадигма в дослідженні механізмів смислоутворення

презентована соціальною драматургією І. Гофмана, соціологією комунікативної дії Ю. Габермаса [5; 6; 7]. Пріоритування смислів представниками цієї парадигми розглядається у контексті міжіндивідуальної взаємодії як ретрансляція символічного продукту в інтерсуб'єктній макроструктурі. Перевага віддається мікросеміозису, в якому власне і народжується та конститується соціальний смисл, щодо якого соціальна система задає певні символічні обмеження. *Отже, якщо лімітація смислоутворення соціальною системою і здійснюється на індивідуальному рівні, то скоріше шляхом інкорпорування латентних перцептивно-когнітивних регуляторів, які уможливають утворення певної інтерсуб'єктної рамки взаємодії між акторами-індивідами та соціальними групами.*

Інтерпретативну мікросоціологічну парадигму дослідження смислоутворюючих чинників у символічному інтераціоналізмі розвивали Ч. Кулі, Д.Г. Мід, В. Блумер [див. 1, с. 13–56], котрі наголошують на тому, що пріоритування смислів є символічним продуктом міжіндивідуальної взаємодії мікроконтексту і мікросегменту соціального простору. Відтак механізми смислоутворення та образи постають у їх розумінні як типізації вільного вибору, а вибір соціально-типізованого сценарію смислоутворення розглядається як компроміс між власною смислопродукуючою активністю та соціально-легітимним сценарієм її здійснення.

Інтерпретативна макросоціологічна парадигма дослідження смислоутворюючих чинників розроблялася феноменологічною соціологією, яка висвітлює проблему конструюючої активності щодо створення типізацій соціального світу (А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман) [див. 2, с. 6–112]. Соціальна система розуміється ними як продуцент смислового універсуму самоочевидностей-типізацій, прийняття або ж неприйняття яких відбувається в інтерсуб'єктній інтеграції різних агентів. Залежно від рівня типізованості й узвичаєності той чи інший нооконструкт може бути легітимованим або ж ілегітимованим соціальною системою, але і за індивідом залишається можливість для себе легітимувати чи ілегітимувати “спущений згори” *соціальний смисл*. У зв'язку із цим для соціальних систем англосаксонських та європейських країн постає проблема поєднання стабільності та легітимності рутинізованих сценаріїв соціальної практики із широкими можливостями їх конструктивно-смислового вибору та індивідними девіаціями.

3. Цілі статті та постановка завдань. Метою дослідження є побудова аналітичної моделі соціологічної рефлексії процесів смислотворення у соціальних системах.

Мета передбачає постановку наступних завдань дослідження:

1) побудувати теоретико-методологічну схему дослідження смислотворюючих чинників в історії та теорії соціології;

2) обґрунтувати теорію соціофракталу та фрактальну типологію моделей смислотворення у соціальних системах;

3) визначити моделі смислотворення таких соціальних систем, як:

3.1) орієнтальна (в індуїстсько-буддійському, конфуціансько-даоському, тобто далекосхідному субваріантах), синтоїстська та близькосхідна (в ісламсько-фундаменталістському субваріантах);

3.2) окцидентальна (у центрально-континентальному, північно-та південно-європейському субваріантах);

3.3) англо-американська (у британському та американському субваріантах);

3.4) поствізантійська (в українському та російському субваріантах).

4. Невирішені наукові проблеми, яким присвячена стаття. Уперше в науковій літературі з історії та теорії соціології встановлено існування зв'язку між механізмами смислотворення фракталу та створенням замовлення соціальної системи на нормативний соціотип як мікроізоморф цієї системи. *Відмінність від попередніх досліджень* з історії та теорії соціології і *принципова наукова новизна* полягають у визначенні фракталу як символічно-інформаційної основи репрезентації досвіду в культурі соціальної системи, що поєднує атрактор-метапрограму та архетипові фігурації, які є джерелом символічного живлення такої системи у її смислопродукуючій активності. Вперше концептуалізовано й доведено як *елемент наукової новизни* функціонування *символічних механізмів трансгресії* – опосередковуючої ланки взаємодії між колективним несвідомим і соціальними інституціями.

Вперше визначено і доведено, що домінуюча функція у рамках фракталу соціальної системи має розцінюватись як атрактор відтворення певного нормативного соціотипу, а з позицій теорії соціології – як регулятивний макрообраз людини, що визначає макроідентичність соціальної системи, задає її семіотичну референцію і спосіб інкорпорації на індивідуальному рівні.

Розвинено положення про те, що в атрактивізованому середовищі для здійснення смис-

лотворення соціальна система створює допоміжні семіотичні інструменти, які дозволяють їй відокремлювати “чуже” від “свого”, тобто множить **соціетальні коди фрактальної макроідентичності**. *Новизна запропонованого положення* для соціогуманітарної науки полягає в аргументації того факту, що соціетальні коди слугують задля підтримки автентичності системи, що означає не лише її можливість символічно ізолюватись у власних кордонах від інших соціальних систем і витримувати семіотичний режим самореферентності, але й здійснювати *самозвертання* до архетипово-ноогенного резерву колективного несвідомого у кризові перехідні моменти, коли макроідентичність зазнає флуктуацій, а кордони соціальної системи послаблюються, наслідком чого стає дифузія та асиміляція символічних впливів неавтентичного походження. Автономна соціальна система, у цьому розумінні, здійснює фрактально-автентичний *автопоєйзис*, витворюючи із себе власні частини і не дозволяючи собі структурних “компіляцій”, звернень до інших соціальних систем за значущим для неї ресурсом символізації, які мають своїм наслідком різні дисфункції і дисгармонії.

Аналітична розробка основних положень фрактальної теорії смислотворення вперше дозволила сформулювати узагальнення про існування соціально-трансцендуючих та соціально-іманентизуючих атракторів соціальних метапрограм, що визначають параметри сугестивності-контрсугестивності соціальних систем як міри проникненості-непроникненості її символічно-семіотичних кордонів. Соціальні системи, в яких переважають *соціально-трансцендуючі функції*, переводять її із стану смислового запрограмування середовищем у режим самопрограмування і самоорганізації, оскільки коди в них є семіотичними інструментами самореферентної цілісності, яка формує простір і час за власним баченням, не асимілюючи привнесені диспозиції. Такі соціальні системи створюють автентичні соціальні макросмисли (атрактори), в той час як соціальні системи, у яких переважають *соціально-іманентизуючі функції*, схильні до утворення редукованих атракторів, які є похідними від біоморфних, реоморфних, антропоморфних, психо- та теоморфних чинників. Така редукація корелює з полезалежністю соціальної системи, її підвладністю стохастичності та випадковості.

Уперше в науковій літературі з історії та теорії соціології доведено й обґрунтовано положення про те, що базові відношення

сміслоутворення в соціальних системах утворюють фокус макросмислових значень соціуму, з якого народжується і формується реальна інституційна єдність організаційних структур і легітимізованих ідей, з якого розпочинається символічне розгортання смислу певних організаційних структур, головних норм соціальної взаємодії (дисципліни) і способів підтримки соціального порядку. Ці фокуси є головним спричинювальним механізмом формування базових інституційних систем-центрів – політичних, юридичних, економічних, комунікативних, ритуальних тощо. Саме у цих центрах сходяться коаліції, котрі зайняті утворенням і закріпленням основних норм соціального життя. Центри народжують інституційні ареали або символи, метою яких є активізація всього населення до участі саме в такому соціальному порядку.

Вперше також побудована системна модель розгортання процесів сміслоутворення у рамках соціальних систем східного, західного, англо-американського та візантійсько-слов'янського походження, щодо яких політика, економіка, релігія, мистецтво, сім'я, правова підсистема постають феноменологічними індикаторами семіозису, що є стосовно них програмою символізації простору і часу суспільства.

Інноваційною для соціологічного дискурсу є когнітивна модифікація поняття *соціетального архетипу дистресового досвіду*. Останній розглядається як блокатор символічних трансгресій між інституційною та польовою складовими фракталу двох вищезазначених країн. Це означає, що, незважаючи на розвинену архетипову базу, достатню для підтримання інформаційно-енергетичного тону інституцій, дані суспільства у випадку кризи використовують власну соціальну енергію для габітуалізації на рівні макроідентичності та нормативного соціотипу гетерогенних символічних конструктів іноземного походження. Іншими словами, вони звертаються для озвучування власних соціальних проблем до чужорідних соціетальних кодів. Це призводить до розщеплення соціальної метапрограми на два рівні – мертвий текст чужорідного інституційного досвіду, некритично рецепійованого у кризові періоди, та “природу” у вигляді незв'язаної архетипової енергетики. В дистресових архетипах суспільство відчуває страх перед власною ідентичністю.

Удосконалено і набуло подальшого розвитку положення про те, що атрактори, будучи семіотичним ядром витворення знаків, значень

і символів, задають напрямки енергетико-інформаційної трансгресії від архетипового фонду соціальної системи до її структурно-інституційних утворень – економіки, політики, релігії, сім'ї, освіти та ін. Це означає, що сміслопродукуюча матриця придушує альтернативні девіантні версії сміслоутворення, які руйнують ідентичність системи шляхом їх зашумлення (США), інфляції (Європа), ігнорування (Китай), парцеляції (Японія) тощо. Атрактори визначають домінуючу стратегію символічного захисту соціальної системи від інтервенцій середовища. Так формується умовний семіотичний центр, наявний етнофіом, та семіотичні маргіналії, до яких соціальна система звертається у випадку дефіциту символізації. Дані форми обстоювання у символічному полі власного типу ідентичності можуть приймати різний вигляд – від латентної соціокультурної опозиції до соціального чи військового / міжнародного конфлікту.

Вперше доведено й обґрунтовано положення про те, що у процесах сміслоутворення соціальна система, формуючи інтертипні відносини, атрактивує одну частину (сегмент) інформаційного середовища і відсуває на периферію або знецінює іншу. Відтак первинна сигніфікація реальності – семіозис соціальної системи – формує онтологію соціальних явищ, самоочевидний життєвий світ, тоді як квітальні структури цієї системи, зі свого боку, інкорпорується в нормативний соціотип, а останній відтворює атрактори системи у вигляді мікроперформативів. Водночас частина соціального досвіду маргіналізується і стає джерелом живлення флуктуацій у соціальному функціонуванні та розвитку. Слідування мікроперформативу стає основою для категоризації “своїх” і “чужих”, визначення звичного і незвичного на побутовому рівні прояву соціальних відносин, а на інституційному – нормативної і девіантної стилів поведінки.

Розвинено і набуло подальшого розвитку положення про те, що атрактори, підтримуючи значущість для соціальної системи її етноміфу, відтворюються на мікрорівні завдяки створенню “замовлення” на тип людини, характеристики якої є концентрованим виразом системи у вигляді габітуалізованих патернів семіотизації дійсності. Цим типом людини стає нормативний соціотип.

На основі фрактальної теорії сміслоутворення побудовано за етнорегіональним критерієм принципово нову типологію атракторів, соціокодів та нормативних соціоти-

niv: соціотип “реагуючої людини” з атрактором “приспосовування та успіх” і перцептивними кодами семіотизації (США, Велика Британія, Австралія, Канада, а також інші країни, духовно причетні до англосаксонської цивілізаційної ойкумени); соціотип “мислячої людини” із атрактором “опозиція і трансформація” та логокодами семіотизації (Західна Європа, Центр і Північ, частково – Південь Європи); соціотип “людини традиції” з атрактором “тотальна трансмісія” і кодами мнемічних типових форм (Китай, В’єтнам, Північна Корея); соціотип “людини уяви” з атрактором “глибинні враження” та імагінативними соціокодами (Україна, Росія, Польща, Чехія); соціотип “людини волі” з атрактором “соціальна репресія” та соціокодами мілітарного освоєння дійсності (на сьогодні цей нормативний соціотип зберігається лише в деяких архаїчних спільнотах і частково – на мусульманському Сході); соціотип “людини інтуїції” з атрактором “глибинне пригадування” та інтуїтивними соціокодами (Японія, деякі африканські країни); соціотип “людини споглядання” з атрактором “первинне родовідтворення” та соціокодами рефлексивного збереження традиції (більша частина країн арабісламської цивілізації); соціотип “людини відчуття” з атрактором сенсорного трансю та анігіляційними соціокодами (Індія, Тибет, Шрі-Ланка); соціотип “людини емоцій” з атрактором “безпосереднє задоволення і переживання тут-і-тепер” та гедоністичними соціокодами (Бразилія, Аргентина, інші країни Латинської Америки). Даний перелік, природно, не є вичерпаним і підлягає подальшим конкретизаціям.

5. Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Фрактали у смислопродукуванні соціальних систем аналізуються як виокремлені, гіпостазовані у тій чи іншій психічній функції фрагменти природного, культурного, соціального та іншого середовища чи довкілля, що відіграє роль константи смислоутворення спільноти чи індивіда.

Пропонується також фрактальна типологія сценаріїв смислоутворення, розглядаються фрактальні стратегії формування нормативного соціотипу – індивідуація (логостратегія), анігіляція (неантисаційна стратегія сенсорної, інтуїтивної, вольової та емоційної спрямованостей), адаптація (неантисаційна стратегія перцептивної спрямованості), імітація (неантисаційна стратегія імагінативної спрямованості). Кожна з цих стратегій є важливою як

для підтримання макроідентичності соціальної системи, так і для відтворення її мікроізоморфу на індивідуальному рівні, тобто нормативного соціотипу.

Нормативний соціотип у функціонуванні та розвитку соціальних систем, виступаючи її габітуалізованим втіленням, сприяє персоналізації метапрограми в *індивідуальному мікроперформативі* – своєрідному комплексі усереднено-узагальнених очікувань-типізацій щодо рольової поведінки індивіда у цій соціальній системі, що має свої етнорегіональні специфікації (конструктивно-когнітивна, анігілятивно-децентрована, адаптивно-вітальна, імітативно-дистресова тощо).

У рамках орієнтальної моделі смислоутворення у форматі функціонування соціальних систем східних країн розглядаються такі варіанти її субверсій, як сенсорно-анігілятивна, архіваційно-нормативна, нормативно-інтуїтивна, фундаменталістсько-соціоанігілятивна.

Сенсорно-анігілятивна модель смислоутворення у функціонуванні та розвитку соціальних систем Індії та індобуддійських етносоціальних спільнот вивчається в аспекті метапрограмувального впливу сенсорного атрактору, який сприяє депредметизації та дереалізації соціальної дійсності, особливо тих її підсистем, які пов’язані із задоволенням перспективних і довготривалих потреб економічного, політичного, освітнього життєзабезпечення. Сенсорний транс на індивідуальному рівні стає передумовою для аутоанігіляції як смислопродукуючої альтернативи об’єктивно-макроструктурного інституціотворення у соціальній системі, через що зберігається її біоцентрованість і пережитки кастового устрою. Домінування польових ефектів та фонових станів свідомості над інституційною актуалізацією соціальних відносин має своїм наслідком збереження мікросоціальної архаїчності Індії при наявності певних зовнішніх перетворень на макрорівні.

Архіваційно-нормативна модель смислоутворення соціальної системи Китаю функціонує та розвивається на основі атракторів метапам’яті і на традиціоналістських першообразах гармонійного суспільства, у якому індивід діє лише як трансмісор соціального цілого – він нічого не створює, а просто транслює і передає. Метапам’ять дозволяє підтримувати якомога тісніший контакт із архетипами колективного несвідомого, що дозволяє досягати високого тону соціальної автентичності і жорсткості символічних кордонів соціальної системи. На

рівні конфуціансько-даосько-марксистського комплексу дане настановлення раціоналізується як дотримання серединного шляху (даосизм), ритуальної запрограмованості (конфуціанство) та універсальної бюрократії з архаїчними способами рекрутування жень-ші. Зовні суспільство здається раціональним, хоча це – раціональність метапам'яті, яка дає змогу досягти ефективної соціальної мобілізації за умови збереження соціоанігілятивної ідеології ритуалізму.

Нормативно-інтуїтивна модель смислотворення соціальної системи Японії пов'язана із синтоїстськими соціально-релігійними настановами, які підтримують габітус мікрокорпоративної зв'язаності у сфері сім'ї-родини, що на інституційному рівні має своїм наслідком латентну нормативну регуляцію через неписане право, яке сприяє викоріненню індивідуалістичних диспозицій через ментальне зрощування “етики сорому” з “етикою соціального героїзму” синто.

Фундаменталістсько-соціоанігілятивна модель смислотворення наявна в країнах арабісламської цивілізації. Фундаменталістська соціоанігіляція у соціоонтології мертвого споглядання ісламу і соціальна метапрограма країн арабісламської цивілізації є налаштованими на відтворення праобразу мілітарної рівності общини (умми) часів Мохаммада через переважання сильного елемента колективної пасіонарності, яка нейтралізується не менш потужною соціонормативною матрицею ісламу. Таким чином квіетарне смислотворення в таких країнах, як Турція, Об'єднані Арабські Емірати, Лівія, Іран ґрунтується на особливому месіоміфі донесення останнього одкровення через іслам та визнання пророка у своїй вітчизні, чим через шаріат обґрунтовується тоталітарна інтегральність соціального життєустрою. Унікальність такої метапрограми полягає у своєрідній амальгамації трансцедентного світопорядку пророцтва і світських інституційних утворень.

У рамках *окцидентальної моделі* смислотворення в функціонуванні соціальних систем західних країн розглядається три субваріанти європейської соціальної метапрограми – центральньо-європейський, північно-європейський та південно-європейський. Загальними рисами індивідуаційної стратегії у смислопродукуванні соціальних систем Заходу є конституційно-правове закріплення принципу вільного саморозвитку особистості як соціального ідеалу. Макросоціальним гарантом індивідуації

як особливої фрактальної стратегії семіотизації дійсності виступає дистрибутивна соціальна держава як інституція подолання нерівності та запобігання поляризованої стратифікації, уникнення соціальних конфліктів, що є глобально-публічним модератором соціального порядку в процесах раціонально-елементного його конструювання. Аналізується соціальна феноменологія гегемоністської індивідуації у функціонуванні та розвитку соціальних систем Франції та Німеччини. Бюрократизація суспільства і нормативна раціональність у контексті німецької та французької систем смислотворення розглядаються як семіотичні вияви соціального раціоналізму і соціал-реконструктивізму – ідеалу подолання природної слабкості людини та її біологічної несамодостатності. Організована соціодержавна тотальність як макроінституція народного волевиявлення стає вимушеним репресором щодо приватистськи-біологічних проявів індивідуації, що стає передумовою для подолання стихійності ринкової капіталістичної системи. Досить детально розглядаються також прояви моделі смислотворення у соціальних підсистемах (економіка, політика, наука, освіта) і західна модель формування середнього класу в контексті смислотворення логофракталу; визначається специфіка сценаріїв смислотворення в країнах Півночі та Півдня Європи, де у форматі фрактальної семіотизації осмислюються скандинавський соціалізм у малих країнах північної Європи як субваріант індивідуаційної стратегії смислотворення та архаїчно-корумпований соціальний устрій у південних країнах Європи (Іспанія, Італія, Португалія) як субваріант смислотворення в рамках окцидентальної моделі.

Адаптивно-вітальний фрактал розглядається нами як семіотична маніфестація життєвих сенсів іудейсько-пуританської ідеології із аксіоматикою поділу суспільства на фарисейськи-сцієнократичну фінансову олігархію та штучно примітивізовану масу, що означає своєрідний ренесанс ортодоксального іудаїзму в його світсько-сцієнтичній модифікації, де технологічне моделювання всього – від конвеєрів до індивідуальної свідомості – стає стратегією у стосунках між правлячим класом та рештою суспільства. Основним моментом нейтралізації соціальної нестабільності та опозиційності, різномірних соціальних девіацій та революцій вважається латентне масово-комунікаційне підтримання інгрупового фаворитизму та нарцисизму, які в етноміфі американців

відповідають здійсненню в геополітичному масштабі цивілізаторськи-коригуючої місії стосовно інших соціальних систем та спільнот, особливо тих, у соціальних метапрограмах яких існує претензія на побудову більш потужних месіоміфів.

Смислоутворення у дзеркалі самореферентної перцепції соціальної системи Великої Британії і країн англосаксонської цивілізації розглядається на тлі феноменології метрополізму та суб'єктивно орієнтованої соціальної ідеології амеліоризму. Збереження поляризованої системи стратифікації та релігійних пуританських цінностей у контексті перцептивної моделі смислоутворення та перцептивного соціосеміозису отримує свій власний вектор у соціотеозисі – безпосередньому ідеологічному приписуванню американцями самореферентності у побудові єдиного життєспроможного соціального життєустрою.

Як мікроізоморф соціальної системи нами аналізується реактивний габітус нормативного соціотипу в США та англосаксонських країнах, першочергову роль у формуванні якого відіграє американська модель системи освіти. Її кінцевим продуктом стають відповідні атрибуції нормативного соціотипу – конформізм та аполітичність як феномени масового суспільства та адаптивно-вітальної матриці смислоутворення.

У рамках моделі смислоутворення у соціальних системах візантинізму України та Росії розглядаються етносоціальні передумови формування їх імітативно-дистресового фракталу. Тут інноваційною для соціологічного дискурсу є когнітивна модифікація поняття *соцієтального архетипу дистресового досвіду* (О.А. Донченко). Останній розглядається як блокатор символічних трансгресій між інституційною та польовою складовими фракталу двох вищезазначених країн (див. вище).

Візантинізм та архетипи соціального життя габітуалізуються у вигляді імітативно-дистресового соціотипу: гетерономна соціальна система та екзогенне смислотворення в Україні та Росії стає нормою, а неавтентичне соціальне програмування – передумовою для породження нових дистресових циклів у соціальних системах цих країн.

Імагінативно-емотивний фрактал України в контексті становлення, функціонування та розвитку соціальної системи феноменологічно відтворюється на рівні мікрокорпоративно-олігархічної соціальної системи та імагінативно-емотивних смислоутворюючих чинників у лоні дистресового досвіду українського суспільства і національного менталітету, а також

спричинює зниження самореферентності соціальної системи за відсутності автентичної моделі смислоутворення, наслідком чого є, до речі, і криза політичної влади.

Імагінативно-волюнтативний фрактал Росії та його специфіка розкриваються у російському месіанізмі та в ідеократичній макрорідентичності і становленні Російської імперії. Бюрократично-мафіозна держава і соціальне експериментування еліти над масами в Росії є образно-фактуальними індикаторами соцієтальної танатофілії у феноменології масової свідомості росіян. Російське суспільство у соціальному метапрограмуванні постійно коливається між соцієтальною аутодеструктивністю та війною, хоча в артикуляції власних соціальних смислів воно є послідовно-іраціональним.

6. Висновки. Цим дослідженням теоретично висвітлена *наукова проблема*, сутність якої походить від суперечності між змістом напрацьованих у соціології концепцій смислоутворення та актуальною потребою здійснення їх такої всебічної рефлексії, яка б сприяла вдосконаленню розуміння процесів смислоутворення з урахуванням соціосеміозису соціальних систем та їх підсистем. Звідси, власне, й постають такі **в и с н о в к и**.

1. Соціофрактал є метапрограмою семіозису соціальної системи, що постає як діяльність із продукування атракторів – первинно-континуалізованих смислоутворюючих диспозицій – та центрованого поля цієї системи, що постає як сукупність потенційно означуваних нею векторів континуації. Завдяки атракторам відбувається перехід диспозицій в актуалізовані відносини соціального простору, щодо яких поле є динамізуючим чинником. Отож через атрактор, матеріалізований в інституціях, габітусах, соціальних нормах, ролях і т. ін., соціальний простір символічно “підкорює” соціальний час, що стає основою для знецінення соціальних смислів та епізодичного звернення соціосистеми до архетипіки колективного несвідомого.

2. Фрактал – це інформаційна модель соціального смислопородження, презентована єдністю метасмислу – атрактора (фігури), закріпленого в домінуючій психічній функції соціальної системи, полем (неатрактивні архетипи) маргінальних психічних функцій, що виявляє себе у різних варіантах стилізації життя індивіда (частіше – групи) в культурі. Відштовхуючись від цієї дефініції, можна припустити, що метасмисл-атрактор слід розуміти

не статично – як готову і завершену мету життєдіяльності соціосистеми (інакше самогубству віддавалася б перевага перед життям), а динамічно – як своєрідну рулетку сценаріїв, що мають загальний інтегральний квазісенс.

3. Атрактори, будучи семіотичним ядром витворення знаків, значень і символів, задають напрямки енергетично-інформаційної трансгресії від архетипового фонду соціальної системи до її структурно-інституційних утворень – економіки, політики, релігії, сім'ї, освіти тощо. Це означає, що смислопродукуюча матриця придушує альтернативні девіантні версії смислотворення, які руйнують ідентичність системи шляхом їх зашумлення, інфляції, ігнорування. Атрактори визначають домінуючу стратегію символічного захисту соціосистеми від інтервенцій середовища. У такий спосіб формується умовний семіотичний центр, представлений етноміфом, та семіотичні маргіналиї, до яких ця система звертається у випадку дефіциту символізації. Дані форми обстоювання у символічному полі власного типу ідентичності можуть приймати різний вигляд – від латентної соціокультурної опозиції до соціального чи військового / міжнародного конфлікту.

4. В атрактивізованому середовищі система створює допоміжні семіотичні інструменти, які дають змогу їй відокремлювати “чуже” від “свого”, тобто творити власні соціетальні коди. Останні підтримують автентичності системи, що означає не лише її можливість символічно ізолюватись і витримувати семіотичний режим самореферентності, а й здійснювати *самозвертання* у кризові перехідні моменти історії. Так автономна соціальна система здійснює *автопоетізіс* (Луманн), витворюючи із себе власні частини, а відтак не дозволяє собі структурних “компіляцій”, які спричинюють різномірні дисфункції і дисгармонії. Прикладом тут може бути Японія, яка підтримує форс-режим манчестерського капіталізму в поєднанні із нормативно-регламентуючою базою конфуціанської етики, чим і створює соціальну проблему гіперстенії, котра феноменологічно виливається в один з найвищих у світі рівнів самогубств. Іншим прикладом структурного розщеплення є Росія, яка звертається до себе в раціонально-волюнтаристичному коді (принаймні, на рівні політичних інституцій таке намагання існує), що є абсолютно чужорідним її колективному несвідомому з його татарською колективістською архетипікою. Це також відтворює аномічну феноменологію, чисельні політичні кризи та високий рівень криміналізації суспільства при

збереженні тоталітарних інституцій, що мають на рівні соціальної поведінки придушувати зовнішні прояви подібного розщеплення між символічним реєстром та колективним несвідомим.

5. Соціальна система, формуючи інтертипні відносини, атрактивізує одну частину (сегмент) інформаційного середовища і відсуває на периферію або знецінює іншу; тому первинна сигніфікація реальності – семіозис соціальної системи – формує онтологію соціальних явищ, самоочевидний життєвий світ; причому ковітальні структури соціосистеми інкорпуються в нормативний соціотип, а останній відтворює атрактори системи в інституціоналізованому вигляді.

6. Атрактори, підтримуючи значущість для соціальної системи її етноміфу, відтворюються на мікрорівні завдяки створенню “замовлення” на тип людини, характеристики якої постають концентрованим виразом системи у вигляді габітуалізованих патернів семіотизації дійсності. Цим типом людини сьогодні є нормативний соціотип.

7. Соціальні системи, у яких переважають соціально-трансцендуючі функції, трансформуються із смислової запрограмованості середовищем у режим самопрограмування і самоорганізації, оскільки коди в них є семіотичними інструментами самореферентної цілісності, яка формує простір і час за власним баченням, не асимілюючи привнесені диспозиції. Такі соціосистеми створюють автентичні соціальні макросмисли (атрактори), у той час як аналогічні системи, в яких переважають іманентизуючі функції, схильні до утворення редукованих атракторів, що є похідними від біоморфних, реоморфних, антропоморфних, психо- та теоморфних чинників. Така редукція корелює з полезалежністю соціальної системи, її підвладністю стохастичності та випадковості.

8. В етнорегіональному аспекті можна виділити (за відсутності спроби побудови завершеної типології, що з наукового погляду розглядалося б як абсурд) такі нормативні соціотипи: а) соціотип “реагуючої людини” із атрактором “пристосування та успіх” і перцептивними кодами семіотизації (США, Велика Британія, Австралія, Канада, а також інші країни, духовно причетні до англосаксонської цивілізаційної ойкумени); б) соціотип “мислячої людини” із атрактором “опозиція і трансформація” та логокодами семіотизації (Західна Європа, Центр і Північ, частково – Південь Європи); соціотип “людини традиції” із атрактором “тотальна трансмісія” і кодами мнемічних типових форм (Китай, В'єтнам, Північна Корея); в) со-

ціотип “людини уяви” із атрактором “глибинні враження” та імагінативними соціокодами (Україна, Росія, Польща, Чехія); г) соціотип “людини волі” із атрактором “соціальна репресія” та соціокодами мілітарного освоєння дійсності (на сьогодні цей нормативний соціотип зберігається лише в деяких архаїчних спільнотах і частково – на мусульманському Сході); д) соціотип “людини інтуїції” із атрактором “глибинне пригадування” та інтуїтивними соціокодами (Японія, деякі африканські країни); е) соціотип “людини споглядання” із атрактором “первинне родовідтворення” та соціокодами рефлексивного збереження традиції (більша частина країн арабісламської цивілізації); є) соціотип “людини відчуття” із атрактором сенсорного трансю та анігілятивними соціокодами (Індія, Тибет, Шрі-Ланка); ж) соціотип “людини емоцій” із атрактором “безпосереднє задоволення і переживання тут-і-тепер” та гедоністичними соціокодами (Бразилія, Аргентина, інші країни Латинської Америки). Пропонований перелік соціотипів не є вичерпним і закономірно підлягає подальшим конкретизаціям.

9. Кожному нормативному соціотипу відповідають життєві мікроперформативи, які узгоджуються із домінуючою функцією атрактору і розглядаються як недевіантні на рівні життєвого світу, тобто побутової феноменології. Скажімо, у *соціалній системі українства* людина, яка веде демонстративно-аутодеструктивний спосіб життя, оцінюється як девіант, в той же час для Росії такий спосіб життя буде майже героїзованим варіантом перформативу. Незважаючи на спільну в фракталі двох країн функцію уяви, варто оцінити також вплив маргінальної функції: для Росії – волі, для України – емоцій. Тому продукти уяви в нормативного соціотипу в Україні піддаватимуться “тестуванню” на предмет відповідності критерію “приємно – неприємно”, а отже, негативні емоції стримуватимуть матеріалізацію абсурдних образів уяви. Водночас у російському соціотипі таке “гальмо” відсутнє, і тому Росія співає дифірамб “безумству хоробрих” (М. Горький).

10. Феноменологічні вияви смислоутворення у фракталі стосуються всіх соціальних підсистем. Так, перцептивний фрактал США, Великої Британії виявлятиме себе так: в економічній підсистемі – як абсолютізація цінностей егоїзму і природно-біоцентричного виживання найсильніших (манчестерський капіталізм з обмеженою державною інтервенцією, а за су-

часних умов – держава добробуту із її макдональдизацією, уніфікацією та синтетичними симулякрами для нижчого і середнього класів, що сприймаються реальніше реальних речей); у політичній – як формально-процедурна демократія, що є декорацією панування фінансової олігархії; в релігії – як прагматично зорієнтоване сектанство, що забезпечує способи здобуття “святості” у посейбічному світі; в ідеології – як тріумф зовнішнього (перцептивно-помітного, матеріального) успіху; у вихованні і навчанні (підсистемі освіти) – як мінімізація інтелектуалізму і щеплення реактологічних сценаріїв поведінки при придушенні рефлексивності середнього і нижчого класів шляхом селекції на природничі та гуманітарні факультети і напрямки навчання; у сім’ї – як легітимована проституція, шлюб за контрактом, що нагадує ділове партнерство; в науці – як монополія технократично зорієнтованих фахівців, математизація людинознавства. В Україні імагінативний фрактал виявлятиме себе по-іншому: в економіці – як абсолютізація цінностей прихованого індивідуалізованого накопичення при обмежених масштабах розширеного відтворення капіталу; в політиці – у вигляді мікрокорпоративної конкуренції і загальної розбалансованості за умови орієнтації влади на задоволення “всіх і вся” та відсутності ресурсів на досягнення подібного стану; в релігії – як культивування естетичного ритуалізму православ’я із фаталістичними акцентуаціями та ідеалом пасивної святості при розбалансованій релігійній дисципліні й відсутньої відповідності маніфестацій релігійності – особистих учинків і способу життя “християнина”; в ідеології – як поліфонія, плюралізм і багатоголосся, відсутність смислового центру і чітких артикуляцій позиції; у сім’ї – як абсолютізація і сакралізація жінки і жіночого, мікрогрупового способу життя, використання сім’ї як бастиону імагінативної втечі від реальності; в науці – як орієнтація на інтелектуальне наслідування на шкоду продукуванню самостійних ідей, переважання репродуктивної компоненти пізнавальної діяльності над творчо-конструктивною.

Подібні аналітичні експлікації спонукають зробити вирішальний **висновок**: фрактал є матрицею поступової латентної інфляції-трансценденції смислу в інституційному вимірі, який у соціально-історичному часі потребує регенераційної трансгресії шляхом звернення суспільства до фонду першообразів.

1. *Абельс Х.* Интеракция, идентификация, презентация: Пер. с нем. яз. Н.А. Головина и В.В. Козловского. – СПб.: Изд. “Алетейя”, 1999. – 272 с.
2. *Бергер П., Лукман Т.* Социальное конструирование реальности. – М.: Республика, 1995. – 212 с.
3. *Донченко О.А., Романенко Ю.В.* Архетипи соціального життя і політика: Монографія. – К.: Вид-во “Знання”, 2001. – 374 с.
4. *Ритцер Дж.* Современные социологические теории. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.ил.
5. *Романенко Ю.В.* Аналіз соціальних систем (психофрактальний аспект). – К.: Інститут міжнародних відносин, 2003. – 200 с.
6. *Романенко Ю.В.* Смыслопродукция в массовой видеопродукции: Монография. – К.: Знання, 2004. – 278 с.
7. *Романенко Ю.В.* Смыслопродукция у соціальних системах: Монография. – К.: “Е та Е”, 2005. – 274 с.
8. *Романенко Ю.В.* Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти: Монографія. – К.: Вид-во ДУІКТ., 2007. – 360 с. (дод.).
9. *Романенко Ю.В., Яковенко А.К.* Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму: Монографія. – К.: Вид-во ДУІКТ., 2008. – 318 с.
10. *Романенко Ю.В., Яковенко А.К., Огаренко Т.О.* Основи візуальної аналітики та соціології візуального символізму: прикладний аспект. – К.: Вид-во ДУІКТ., 2009. – 309 с.

АНОТАЦІЯ

Романенко Юрій Вікторович.

Моделі смислоутворення в соціальних системах: психофрактальний аспект.

У статті різнобічному теоретико-методологічному обґрунтуванню та моделювально-типологічному опрацюванню піддана авторська аналітична модель соціологічної рефлексії процесів смислоутворення у соціальних системах. Вона пояснює співвідношення образо- та фактуально-репрезентованих складових цих процесів у підсистемах із соціальною метапрограмою, що поєднує актуалізовані інституційно-регулятивні та латентно-потенційні формоутворення. Доведено, що фрактал є матрицею поступової прихованої інфляції-трансценденції смислу в інституційному вимірі, який у соціально-історичному часі потребує регенераційної трансгресії шляхом звернення суспільства до фонду першообразів.

АННОТАЦИЯ

Романенко Юрий Викторович.

Моделі смислообразования в социальных системах: психофрактальный аспект.

В статье разностороннему теоретико-методологическому обоснованию и модельно-типологической проработке подлежит авторская аналитическая модель социологической рефлексии процессов смислообразования в социальных системах. Она объясняет соотношение образо- и фактуально-репрезентационных составляющих этих процессов в подсистемах с социальной метапрограммой, которая объединяет актуализированные институционно-регулятивные и латентно-потенциальные формообразования. Доказано, что фрактал является матрицей поступательной скрытой инфляции-трансценденции смысла в институциональном измерении, которая в социально-историческом времени требует регенерационной трансгрессии путём обращения общества к фонду первообразов.

SUMMARIES

Romanenko Yuriy.

Models of Meaning Creation in Social Systems: Psychofractal Aspect.

In the article the author's analytical model of sociological reflex of the processes of sense creation in social systems has been theoretically-methodologically affirmed and model-typologically substantiated on multiple levels. It explains correlation of image- and factually represented components of these processes in the subsystems with social metaprogram, which combines actualized institutional-regulative and latent-potential form-creation. It has been proved that a fractal is a matrix of gradually hidden inflation-transdantion of a meaning in institutional dimension, which in socio-historical period demands regenerative transgression by the way of turning the society to the fund of original images.

Надійшла до редакції 31.08.2009.